

Горбунова В.В. Етичні дилеми в педагогічному спілкуванні // Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: науково-методичний збірник / За ред. М.М. Забродського. – Житомир-Київ, ЖОІППО, 2007. – С. 28-33.

ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ

Постановка проблеми

Ніколи не втраять своєї актуальності питання деонтології педагогічного спілкування. Будь-які етичні конфлікти в сфері взаєностосунків вчителів із дітьми та їх батьками завжди опиняються в центрі уваги педагогічного колективу та широких кіл громадськості. Суспільство вимагає від учителя не лише професійної компетентності, а високої моральності, вміння приймати етично правильні рішення, зразковості у поведінці та судженнях. Найбільшими розчаруваннями є розчарування в професійній відповідності педагогів. Часто чуємо: “Яке моральне право він має підвищувати голос на мою дитину?”; “Хто дозволив так розмовляти з учнями?”; “Це вчинок недостойний вчителя!”...

Однак чи завжди вчитель має змогу вчинити правильно, прийняти етичне рішення, чи завжди існує лише один правильний вибір? Звичайно ні. Майже кожного дня педагоги, особливо класні керівники, зустрічаються з етичними дилемами. З ситуаціями, в яких жодне з рішень не буде абсолютно правильним, моральним чи етичним.

Мета роботи

Стаття орієнтована на короткий огляд питань, що стосуються проблем педагогічного вибору у ситуації етичної дилеми.

Основний зміст роботи

Поняття про мораль, етику та деонтологію

Поняття “етика”, грецьке за походженням, етимологічно споріднене із латинським поняттям “мораль” і традиційно визначається як “специфічна система моральних принципів” [3, с. 60]. Як мораль, так і етика пов’язані із розумінням добра та зла, мотивів діяльності людини, її життєвих смислів та

цінностей. Різниця полягає у оцінному характері першого та нормативності другого.

С. 28

Вчинок з позицій моралі оцінюється суб'єктивно, як такий, що відповідає чи суперечить переконанням та цінностям окремої людини. В свою чергу, етичність вчинку – це його відповідність певним стандартам, правилам та вимогам прийнятим у певному соціальному колі. У філософському словнику за редакцією І.Т. Фролова зазначено, що основне завдання етики полягає в тому, щоб навчити моралі – запропонувати ідеальну модель людських стосунків [4].

Право обґрунтування “ідеальної моделі” стосунків належить деонтології (від грецьких *deon* – необхідність, обов’язок та *logos* – вчення, слово) – науці про моральні обов’язки і професійну етику [4]. Деонтологи мають розробляти основні морально-етичні принципи практичної діяльності, шукати шляхи вирішення етичних дилем, аналізувати конкретні випадки на їх відповідність нормам професійної етики. Деонтологічний аналіз в будь-якій сфері – справа складна і неоднозначна. Як правило, пропонуються різні схеми такого аналізу, а його нормативи задаються суспільними вимогами, державною політикою, професійною етикою і, звичайно, особистісними параметрами – цінностями, переконаннями, подекуди стереотипами.

Етичні дилеми в сфері педагогічного спілкування

Випадки етичної невизначеності є радше правилом, ніж виключенням, в педагогічній діяльності. Етичні дилеми (від грецьких *di(s)* – двічі та *lemma* – припущення) – ситуації, в яких кожний вибір має етичні застереження, завжди потребують вирішення і, як правило, нагального. Спробуємо описати окремі етичні дилеми з якими неодноразово стикається кожен шкільний в своїй практиці. Цей перелік є далеко не повним, однак дає можливість скласти враження про коло проблем.

- *Якою має бути інформація, що надається батькам про дітей? Йдеться*

про те, наскільки повною і вичерпною вона має бути. Батьки, нібито, мають право усе знати про власних дітей. При цьому завжди існує ризик, що окремі факти зі шкільного життя, дізнайся про них батьки, можуть не просто зашкодити, а й травмувати дитину.

C. 29

- *Чи можна обговорювати окремих учнів з колегами?* Таке обговорення може допомогти розв'язати якісь проблеми, а може призвести до витоку інформації, що прямо або непрямо зашкодить дитині.

- *Яку інформацію можна приховувати від учнів, а яку ні?* Питання може стосуватися будь чого, в тому числі і особистого життя вчителя. Чи варто і, якщо так, то коли і в який спосіб повідомляти дітей про майбутню контрольну, можливу реорганізацію (злиття класів), власне звільнення?

- *Чи етичним є репетиторство власних учнів?* Ця робота зазвичай добре оплачується, але чи можна брати платню поза уроками за те, чому не навчив дітей під час занять?

- *Чи можна втручатися в особисте життя дітей, нав'язувати їм власні погляди та цінності?* З одного боку вчитель – це взірець, а з іншого – чи може він їм бути, чи має право пропонувати власний погляд на проблему, намагатися змінити життя дитини на власний розсуд?

- *Яка межа відкритості та емоційності у спілкуванні з дітьми?* Питання набуває своє гостроти в кожній конкретній ситуації. Зокрема, наскільки відверто можна співпереживати дитячим втратам (провал на олімпіаді)? Справа в тому, що занадто глибока бурхлива або, навпаки, недостатньо емоційна реакція може призвести до втрати навчальної мотивації, її спрямованості на уникання невдач, залежності від соціальної оцінки.

- *Чи можна давати поради дітям в ситуаціях, що виходять за межі професійної компетентності?* Не рідко діти звертаються з проблемами, ефективно розв'язати які вчителі не в змозі в силу нестачі знань, умінь, відповідної освіти. Що ж робити? Спробувати допомогти дитині негайно, чи

спрямувати до спеціаліста, допомога якого може запізнитися або виявитися неефективною?

- *Чи має право вчитель втручатися в сімейне виховання, давати поради батькам?* Питання, з яким рано чи пізно стикається кожен педагог. Як вчинити,

С. 30

коли батьківські стратегії виховання здаються неправильними чи неефективними? Немає жодної гарантії, що ініціатива вчителя у цій ситуації не зашкодить дитині.

- *В який спосіб і чи можна взагалі карати дітей?* Безкарність веде до втрати відповідальності, з іншого боку, недолуге покарання може дати обернені очікуваним результати.

- *Яка частка суб'єктивності, особистісної інтерпретації є допустимою при викладі навчального матеріалу?* Питання, яким переважно задаються вчителі дисциплін, суспільно-гуманітарного циклу. Сухе і об'єктивне знання учням не цікаве, але чи маємо ми право пропонувати власну точку зору на історичні події, особисте життя митців тощо.

Деонтологічний аналіз етичних дилем

Аналізуючи проблему етичних дилем в педагогічній діяльності, не можна не враховувати складної системи соціальних зв'язків, що опосередковують, а подекуди, і визначають процеси прийняття рішень. Важко не погодитись з тим, що ізольованих стосунків вчитель-учень або вчитель-батьки не існує. В ці діади завжди втручаються і інші особи: колеги-педагоги, учні класу, адміністрація школи, люди з оточення дитини. Саме тому, приймаючи рішення, вчитель не може послуговуватися лише власною мораллю чи потребами дитини, він завжди має орієнтуватися на вимоги професійної етики, законодавчі норми, брати до уваги загальнолюдські цінності, враховувати суспільну думку.

Схема деонтологічного аналізу етичних дилем у педагогічній практиці, розроблена нами на основі моделі ціннісної регуляції професійних стосунків у

сфері психології В.О. Климчука [1]. В її основі закладена авторська теза про те, що будь-який етичний конфлікт – перш за все, конфлікт ціннісний. Шлях його рішення – компроміс між носіями конфліктних цінностей. Аналізуючи етичну дилему, педагог завжди має орієнтуватися на ідентифікацію та аналіз змісту конфліктних цінностей, визначення їх носіїв з подальшим пошуком практичних шляхів подолання ціннісного конфлікту (рис. 1).

С. 31

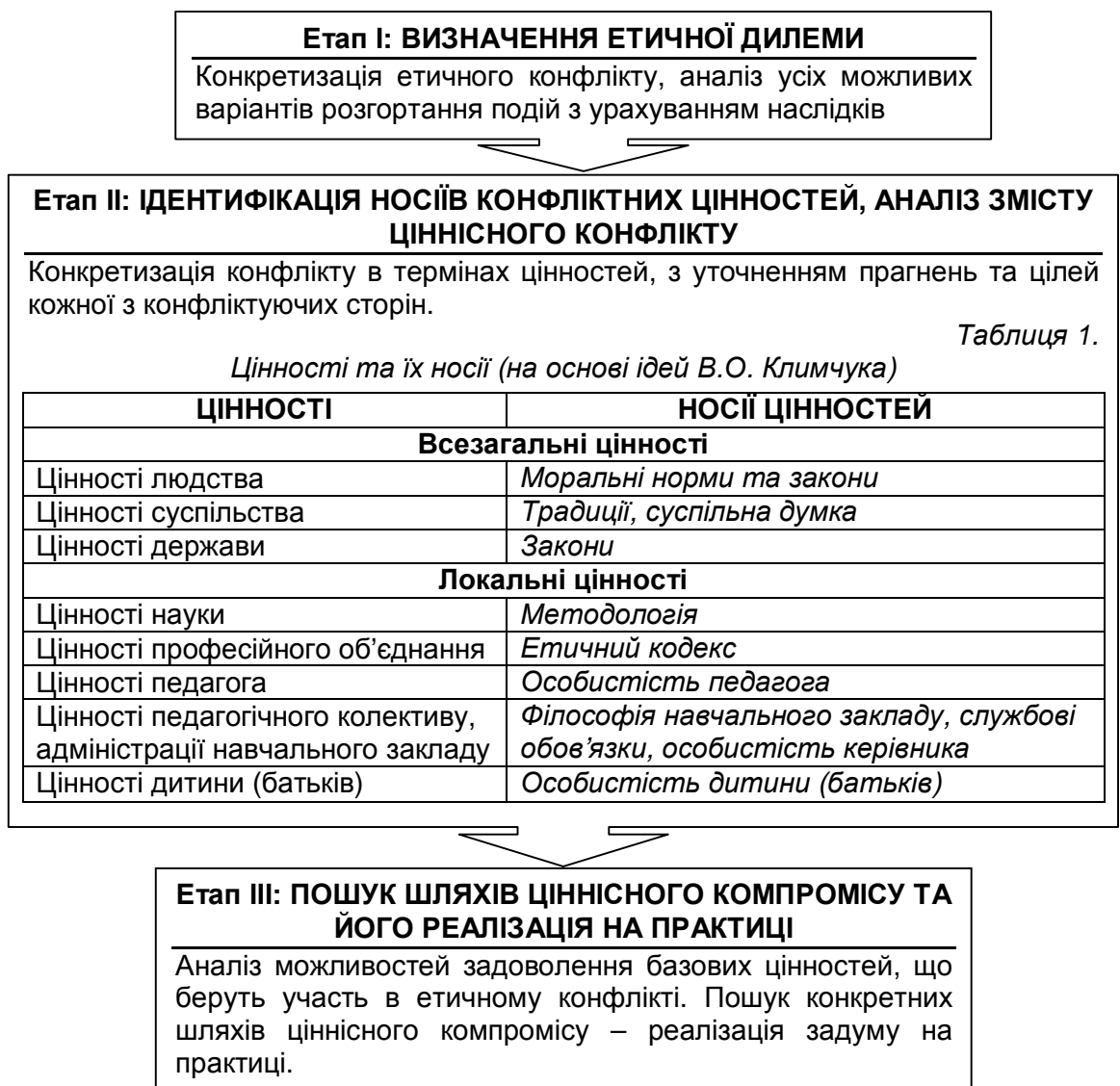

Рис. 1. Алгоритм деонтологічного аналізу етичних дилем в педагогічній практиці

Спробуємо на прикладі проілюструвати можливості деонтологічного

аналізу за ціннісною моделлю.

Етап I. Визначення етичної дилеми. Вчитель першого класу переймається проблемами успішності окремих учнів шестирічного віку. Складна навчальна програма не дається дітям, що, перш за все, пов'язано з проблемами довільної регуляції пізнавальних процесів. З одного боку на вчителя тисне адміністрація школи, вимагаючи зростання якісних показників успішності; батьки дітей ставлять питання про позаурочне репетиторство за додаткову платню. З іншого боку, працюючи не перший рік, класовод розуміє природність згаданих процесів, що дає йому підстави для позитивного прогнозу щодо росту успішності дітей в подальшому.

Етап II. Ідентифікація носіїв конфліктних цінностей, аналіз змісту ціннісного конфлікту. Етична дилема розгортається у просторі конфлікту між цінностями адміністрації школи (демонстрація високих показників навчальної успішності учнів), цінностями батьків (прагнення мати найрозумніших дітей), цінностями вчителя (прагнення до кращого матеріального забезпечення) з одного боку та цінностями педагогічної науки (врахування закономірностей психічного розвитку дітей і їх впливу на навчальну успішність), цінностями професії (заборона подвійних стосунків), особистісними цінностями вчителя (особисте заперечення можливості отримувати платню за роботу, ефективність якої залежить від природних процесів, а не від професійних зусиль) з іншого боку.

С. 32

Етап III. Пошук шляхів ціннісного компромісу та його реалізація на практиці. Ціннісний конфлікт може бути вичерпано за таких наступних умов:

- зростання навчальної успішності дітей (пояснення адміністрації школи природності згаданих процесів, окреслення часових перспектив покращення ситуації, врахування специфіки розвитку пізнавальної сфери молодших школярів при наступних наборах);

- забезпечення “кращості” дітей в різних видах діяльності (пояснення

батькам специфіки розвитку пізнавальних процесів дітей шестирічного віку, спільний пошук тих видів діяльності для кожної конкретної дитини, які б забезпечували її першість)¹;

- *зростання матеріального добробуту учителя* (оптимізація державної політики, зокрема схем матеріального стимулювання вчительської праці).

Ціннісний підхід до аналізу етичних дилем у практиці педагогічного спілкування враховує вимоги професійної етики та законодавства країни. Його принципова ознака – розуміння і інтерпретація причинно-наслідкових зв'язків всередині конфлікту. Первинне в будь-якій етичній дилемі – депривація цінностей (особистих, професійних, загальнолюдських, цінностей держави, педагогічного колективу, адміністрації навчального закладу та ін.) Саме вона тягне за собою ризики порушення професійної етики і законодавства, а не навпаки.

Приклад, поданий вище – цілком реальний. І якщо б адміністрація школи не вимагала нагального зростання показників успішності, батьки реально оцінювали можливості своїх дітей, а вчитель мав достатній і необхідний рівень матеріального добробуту, – конфлікт був би вичерпаний чітким дотриманням норм педагогічної науки та професійної етики.

Підсумок

Проблема етики та деонтології педагогічної практики далеко не вичерпана. Розвиток педагогічної науки, виникнення нових форм і напрямків роботи із дітьми, особистісна зорієнтованість освіти ведуть до удосконалення механізмів деонтологічного аналізу конфліктних ситуацій. У цьому контексті може стати у нагоді також і ціннісний підхід до проблеми, в центрі якого – розуміння ціннісної природи етичних конфліктів, їх первинності щодо вимог професійної етики та законодавчих норм.

1. *Климчук В.О. Ціннісні засади побудови системи психологічної етики // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України /*

¹ Ідея належить О.Л. Музиці, автору програми розвитку творчих здібностей “Три кроки” [2]

За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Плавник, 2005. – Вип. 26, в 4-х томах. Том 2. – С. 278-281.

2. *Музика О.Л. „Три кроки – концепція програми розвитку здібностей та обдарованості //Гуманізація взаємин учителя та учнів – необхідна умова особистісно орієнтованої освіти: науково-методичний збірник /За ред. С.Д.Максименка, Г.О.Балла, М.М.Заброцького. – Житомир-Київ, ЖОШПО, 2004. – С. 81-88.*
3. *Соціологія: словник термінів і понять / За заг. ред. М.А. Козловця. – Житомир: Видавництво “Волинь”. – 2003. – 236 с.*
4. *Философский словарь / Под. ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.*